

TJEKKO-SLOVAKIETS EKSEMPEL

– ungkommunistisk dannelse i begyndelsen af den kolde krig

Af Lasse Kristensen

Skandinaviske unggommunister samledes i Prag og deltog med engagement og visioner i opbygningen af det nye samfund efter anden verdenskrig. Hvilke konkrete erfaringer fik de med staliniseringen af de folkedemokratiske lande? Hvilke erfaringer om det lange desillusionerede opgør med kommunismen herefter kan man drage heraf?

“En kommunist kan dårligt ånde i Norge, og jeg troede, at jeg her [i Tjekkoslovakiet] ville kunne ånde frit. Men vi forstod hinanden dårligt, hvilket var en fejl fra min side (...). Jeg fik trods alt et godt indtryk af Tjekkoslovakiet og jeg forstår nu til fulde det, som en kammerat sagde til mig, at det er langt vanskeligere at opbygge socialismen, eftersom man ikke ved, hvem fjenderne er, end det er at omstyrte kapitalisterne og vinde over dem.”

Line Pedersen, 10/3-53, Hotel Praha

Prag kom i materiel forstand forholdsvis uskadt ud af krigen, og blev snart et udstillingsvindue for den kommunistiske ideologi. Her mødtes en hel generation af entusiastiske unggommunister med et fælles håb om fred. Men den lovende ideologi blev snart vævet ind i en ny krigs propagandaspil, og de unge kom til at spille deres rolle i det kommunistiske bureaukrati og i de stalinistiske udrensninger. Et spil man kun vanskeligt slap ud af.

Nogle hævder, at vore dages kulturkamp stadig handler om opgøret med kommunismen. Men hvem var egentlig de unge, som blev grebet af kommunismen i begyndelsen af den kolde krig? Hvordan skabtes deres forestilling om udviklingen i de såkaldt fredelige folkedemokratiske lande? Hvordan brød illusionerne sammen? Og hvad ventede på den anden side af desillusioneringen?

Artiklen forsøger at svare på disse spørgsmål ved at følge i fodsporene på nogle skandinaviske unggommunister på deres vej til og fra Prag – til og fra kommunismen.

Fremstillingen har tre overordnede teser. For det første en tese om den stalinistiske ideologi, der siger, at den efter Anden Verdenskrig blev dannet først og fremmest af sejren over nazismen, et fælles had til tyskerne og en uovervindelig tro på ungdommen og fremskridtet. For det andet en tese om den stalinistiske praksis, der siger, at mens den kolde krig blev en realitet, stivnede ideologien i bureaukrati, og det folkedemokratiske bureau-

De danske studerende mødtes foran Københavns Universitet inden rejsen gik til det folkedemokratiske Tjekkoslavakiet i 1946. Foto: Dea Trier Mørch.

krati udviste – på linie med andre moderne bureaukratier – en glidende overgang til forfølgelser og udrensninger. Erfaringen med den stalinistiske ideologi og medvirken til de stalinistiske udrensninger blev dermed baggrunden for en hel generation af unge kommunisters politiske dannelse. For det tredje vil der derfor blive argumenteret for, at vi må undersøge denne erfaring nærmere, for bedre at kunne forstå det langvarige politiske opgør med kommunismen.

Gennem Tyskland

I forsommeren 1946 samledes omkring tredive studerende fra Københavns Universitet og

Kunstakademiets Arkitektskole på Vor Frue Plads foran en gammel bus, der med nød og næppe havde overlevet besættelsestiden. Arkitektstuderende Grethe Meyer stod i spidsen for det første store arrangement i regi af Danmarks Internationale Studenterkomité, nemlig en studenterudveksling mellem København og Prag. Det befriede Prag var i de unge danske antifascisters øjne en dragende by.

I 1939 havde nazisterne på brutal vis lukket samtlige højere læreanstalter i protektoratet Böhmen-Mähren. Den 17. november endte i en massakre på de studerende i Prag, og datoen blev i eksilmiljøer siden højtideligholdt som international studenterdag. Efter krigen fik det Internationale Studenterforbund derfor

sit sæde i Prag og stod som en af de såkaldt progressive demokratiske masseorganisationer også bag kontakten til de danske studerende. De danske studerende havde et lyslevende eksempel på den tragiske tjekkoslovakiske krigsskæbne lige foran sig. Rejselederen på turen var nemlig den unge jøde Robert Wunsch, der var født i Tyskland. Efter Hitlers magtovertagelse i 1933 flygtede han med familien til Tjekkoslovakiet på samme måde som flere tusinde andre frygtsomme jødiske familier. Da nazisterne i marts 1939 besatte Böhmen-Mähren, så familien sig nødsaget til igen at finde sikre omgivelser. De kom heldigt til Danmark, men allerede i 1943 fandt de sig selv igen på flugt. Under Jødeaktionen kom familien til Sverige. Robert Wunsch var nu som student vendt tilbage til det befriede København. Han talte flydende tysk, tjekkisk, svensk og dansk og skulle lede sine studiekammerater ned gennem det sårede Europa.

Bussen kørte over Fyn og Jylland og på en stor omvej gennem det udbombede Tyskland. Vejene gennem den sovjetiske besættelseszone var lukkede og de studerende måtte tage til takke med at overnatte i amerikanske krigstelte. Udmarvede børn stod og tiggede langs landevejene, og inde i bussen opstod der diskussion, om man skulle give dem noget af sin medbragte mad. Det var sultne børn, men det var tyskere!

Flere af de danske arkitektstuderende havde været aktive i befrielsesdagene og kendte hinanden bl.a. fra befrielsen af Schalburgkorpsets hovedkvarter i Frimurerlogen på Blegdamsvej. Dea Trier Mørch (f. 1918) fortæller, at hendes første udlandsrejse efter krigen gik til Stockholm, men turen til Tjekkoslovakiet var virkelig en stor oplevelse.¹ Paradoksalt var det, at den fælles foragt for det tyske, var det som knyttede de unge danskere og tjekkoslovakker sammen, mens man samtidig var nødsaget til at bruge det tyske sprog til at forstå hinanden. Dea Trier Mørch husker den dag i dag kun en enkelt altgørende sætning på tjekkisk: "Jeg er ikke tysker, jeg er dansker." På den måde måtte man indlede enhver samtale.

En del af studenterudvekslingen var en fælles ekskursion til Riesengebirge (på tjekkisk Krkonoše). Bjergene i de tyske grænseegne undergik på den tid en uhyggelig forvandling. Fra befrielsessommeren og indtil slutningen af 1946 blev omkring to en halv million såkaldte sudertyskere "forflyttet" fra Tjekkoslovakiet. Men det danskerne fotograferede var tjekkisk landarkitektur og folkedragter og et særligt indtryk gjorde et møde med en museumsinspektør fra et lokalhistorisk museum, som havde forsket i de små nationers visetradition. Han kendte derfor mindst ligeså mange danske folkeviser som de besøgende. Indtil flere steder blev danskerne modtaget som en officiel delegation og stiftede bekendtskab med den tjekkoslovakiske kulturelite.

Og med de jævnaldrende tjekkoslovakiske studerende byttede de gerne studenterhuerne for en tjekkoslovakisk baret. Dea forelskede sig i den entusiastiske ungkommunist kunstneren Karel Kramule (1920-1994), som stod i spidsen for den tjekkoslovakiske tur til Danmark senere på året. Og julen 1946 fejrede de sammen med digteren Ivan Malinowski (1926-1989) og nogle flere i en af de af sudertyskerne forladte hytter i bjergene. Dea lærte sig lidt tjekkisk og Karel lidt dansk, men forholdet holdt ikke så længe. Karel stod med sin kunst foran en karriere i partiapparatet, og Dea fandt en mand i Danmark – "som partiet ikke behandlede ordentligt."

De fleste af de danske udvekslingsstuderende havde meldt sig ind i DKP i befrielsessommeren, men det er bemærkelsesværdigt, hvordan det var håbet om en fredelig – i forståelsen antifascistisk og endda i enklere forstand antitysk – verden, som var kernen i kommunisternes diskussioner og kun i anden omgang spørgsmål om klassekamp og revolution.² Fælles for de danske og tjekkoslovakiske kommunister stod naturligvis beundringen af Sovjetunionen og Stalin som den store befrier. Men der var også andre inspirationskilder.

Via Jugoslavien

Samme sommer, 1946, arrangerede Dansk Ungdomssamvirke tur til Jugoslavien. Svend Stage (f. 1923), der dengang var nyudlært møbelsnedker, havde læst om turen i *Land og Folk*, det kostede 500 kr. at deltage, men så skulle man også arbejde. Rejsen gik via Rotterdam og videre med et jugoslavisk kulslib over Biscayen og ind til Šibenik i Kroatien. Den internationale brigadelejr var ledet af jugoslaviske ungtkommunister, som på en partikongres samme år havde lovet, at de ville sørge for at bosnisk stenkul kunne føres med tog fra de utilgængelige bjergforekomster omkring Banovice til Sarajevo. "Ungdommens jernbane" hed projektet. Et års internationalt brigadearbejde var ikke nok, så i 1947 tog Svend af sted igen. Anden gang gik turen med tog gennem Europa. I den britisk-amerikanske zone af Østrig blev den skandinaviske delegation imidlertid standset. Svend husker det som et formelt bureaukratisk problem med visa til Jugoslavien, men på det års tid, der var gået mellem hans første og anden udlandsrejse, var det allerede blevet vanskeligere at krydse kontinentet over linien Stettin-Trieste – Churchills jerntæppe. Svend og hans kammerater måtte tilbage til Paris for at få nye visa, og slap så endelig ind til Ljubljana, hvor de blev modtaget af et sigøjnerorkester "og vi fik alle sammen et æble, at få et æble midt i maj måned – det var fantastisk." ³

Senere på sommeren kom det sidste hold frivillige brigader fra Danmark, to jernbanevogne fulde af arbejdsvillig ungdom. Eigil Steffensen (f. 1927) var med til at færdiggøre den sidste del af den ideologiske jernbanestrækning inden vinterens komme. Både Eigil og Svend blev fascineret af de unge jugoslavere bejstring og entusiasme, og ingen af dem var endnu færdige med kommunismen. Turen gik videre til Prag.⁴

Efter deres første erfaringer fra udlandet var ungtkommunisterne måske ikke helt så grønne – eller røde skulle man måske sige. Men erkendelsen af at der var langt fra modstandskampe og tyskerhad til opbygningen af socialistiske samfund, syntes ikke at have ta-

get modet fra dem. Tværtimod genkendte generationen måske netop derfor sig selv som den ungdom, hvis store opgave det ifølge den kommunistiske ideologi var at bygge de nye samfund op. I samtlige de kommunistiske blade, plakater og andre kilder fra tiden, som vi i dag har en tendens til mest at smile ad, skinner en uovervindelig tro på ungdommen og fremskridtet igennem. Og når de unge virkelig sang, dansede, så film og skrev om "en bedre morgendag" og "en ny epokes kultur", er det måske værd at overveje, om de ikke faktisk følte dette håb som deres eget. I hvert fald var det på den baggrund flere af dem tog aktivt del i udviklingen også af Tjekkoslovakiets eksempel.

Prag og propagandaapparatet

Den franske historiker Annie Kriegel har betegnet Prag i årene efter Anden Verdenskrig som et kommunistisk Geneve.⁵ Den tjekkoslovakiske metropol blev snart et vigtigt centrum for den internationale kommunisme. De "demokratiske organisationer", som fik sæde i byen efter krigen, havde i begyndelsen forholdsvis bred international opbakning. Foruden det Internationale Studenterforbund drejede det sig om den Internationale Føderation af Journalister (IFJ), Organisation Internationale de Radiodiffusion (OIR), Det Faglige Verdensforbund (WFTU), en del af sekretariatet for Demokratisk Ungdoms Verdensforbund og fra 1951 også Verdensfredsrådet. Det betød ikke alene, at Prag tiltrak sig stor international bevågenhed, men også at disse masseorganisationer snart blev vigtige brikker i det propagandaspil, som kommunisterne i Prag vandt.

For de ambitiøse skandinaviske ungtkommunister bød det internationale miljø på mange arbejdsopgaver. Aage Dalgas Rasmussen (f. 1922), en anden af de arkitektstuderende, der havde været med på den første studenterudveksling i 1946, blev gift med den jævnaldrende slovakiskfødte Auschwitz-overlever Viola Levowitz, som arbejdede i det tjekkoslovakiske kommunistpartis presseafdeling.⁶ I 1948 fik Aage selv en plads på en tegnestue,

Ivan Malinowski skuer ud over Krkonoše-bjergene sammen med sin veninde. Foto: Dea Trier Mørch.

som skulle projekttere det planlagte nybyggeri. Den danske kommunist og anerkendte arkitekt Edvard Heiberg (1897-1958), som Aage kendte fra sin studietid, havde året forinden besøgt tegnestuen i Prag og forelæst om skandinavisk byggeskik. Det var først et par år senere, at inspirationen ingenlunde måtte gå fra “de kapitalistiske lande” men alene fra “det sovjetiske forbillede”.

Egil Steffensen lærte sig hurtigt tjekkisk og begyndte at studere filosofi på Karls universitet. Få måneder efter han var kommet til byen samledes hele verdens øjne på begivenhederne i Prag. Han forfattede en artikel til *Land og Folk* og redaktørerne hjemme i Dr. Tværgade var meget interesserede i Eigils

indtryk. Regeringskrisen i Prag i februar 1948 blev i den vestlige presse fremstillet som et kommunistisk kup orkestreret direkte fra Moskva, mens den kommunistiske presse forsøgte at overbevise alverden om, at der tværtimod var tale om en succesfuld forhindring af et kontrarevolutionært kupforsøg, som havde til formål at bremse den “demokratiske udvikling i Tjekkoslaviet”. I kommunisternes antifascistiske forståelse havde revolutionen i Tjekkoslaviet nemlig allerede fundet sted, da Den røde hær befriede landet i maj 1945. Og ulig de andre folkedemokratiske lande var en stor del af befolkningen faktisk af denne overbevisning.⁷

Denne kamp om fortolkningen af den nære

Dea Trier Mørch, Karel Kramule og den tjekkoslovakiske studenterdelegation på vej mod Danmark i en godstogvogn i 1946. Foto: Dea Trier Mørch.

fortid blev et af de vigtigste elementer i propagandaen i begyndelsen af den kolde krig.⁸ Og Eigil havde valgt Tjekkoslavakiets side. Hans artikler blev bragt ikke alene i *Land og Folk*, men også i de norske og svenske kommunisters dagblade samt i månedsskriftet *Tiden*. I informationsministeriet i Prag blev han akkrediteret som udenlandsk korrespondent og fik et pressekort som i de fleste tilfælde var meget nyttigt til at skaffe sig adgang til begivenhederne. Når Eigil refererede sine indtryk, interviews og idéer fra Tjekkoslavakiet var det først og fremmest for at korrigere nogle af de misforståelser, der – i hans øjne – blev

spredt i den såkaldte Vestpresse. Men Eigil oplevede også, hvordan det på den ene side blev vanskeligere at få korrekte oplysninger, og på den anden side blev sværere at komme igennem også den kommunistiske presse med visse budskaber.

Sovjetiseringen af partiapparaterne

Eigil Steffensen blev ansat i den Tjekkoslaviske radio, der hver uge sendte et par minutters kortbølgesignaler på en række fremmedsprog. Den skandinaviske afdeling på radioen

bestod foruden Eigil af en musikstuderende, nordmand Rolf Bækkelund (f. 1925), og skiftende svenske medarbejdere. Deres chef hed Vladmír Tosek (f. 1919) og var af den “blødere linie”, men fra vinteren 1948-49 gennemgik stats- og partiapparaterne i Tjekkoslaviet en omfattende “sovjetisering”.⁹ Hvilket helt konkret betød, at Tosek som én blandt mange blev flyttet til en mindre betydningsfuld position og afløst af en “hård negl”, i dette tilfælde af en stalinist, der havde kæmpet side om side med russerne under krigen og fra nu af fastlagde sproget i radioudsendelserne. “Det blev mere besværligt at få det til at ligne noget, man kunne få skandinaver til at interessere sig for.”¹⁰

Eigil Steffensen kendte ikke personligt nogen, der blev ramt af eksklusioner eller udrensninger, og han tog hjem til Danmark (og videre til Italien) inden det blev rigtig slemt. I København forfattede han den lille pjeces *Tjekkoslaviets eksempel*, som udkom i 5.000 eksemplarer på Tidens Forlag. Den undergik dog en del omredigering inden den passede til de nye linier fra CK. I Prag havde Eigil lige nået at få med sig, hvordan tonen i det hele taget skærpedes yderligere en tak især efter bruddet med Titos Jugoslavien i sommeren 1948. Jugoslavien stod stadig – for ham og mange andre af de unge kommunister – som et stærkt forbillede. Men det skulle man ikke længere sige højt.

Furubotns fraktion

Da den norske ungenkommunist Rolf Bækkelund kom til Prag, var sovjetiseringen på sit højeste. Og en betingelse for hans eget ophold blev en lille rolle i en af de mange stalinistiske udrensninger. I det tjekkoslovakiske kommunistpartis (KSČ) internationale afdeling havde man naturligvis fulgt med i udviklingen i de skandinaviske broderpartier, og det var blevet bemærket at de unge norske kommunister stadig stod under påvirkning af Peder Furubotn (1890-1975) og fortsat fulgte Jugoslavien som et mønster for en kommunistisk politik. Endvidere havde de fået underretning

om, at tre norske studerende, som havde fået norsk statsstipendium til Prag, havde udtrykt deres kritik af den norske partikongres i 1949, hvor “Furubotns fraktion” var blevet ekskluderet. De tre anså kampen mod Furubotn for ikke at være ideologisk begrundet, men alene administrativ og mekanisk.

Eksklusionen af “furubotnikerne”, dem der fulgte den “titoistiske” eks-formand, varede mere end et år. Da Rolf Bækkelund kom til Prag havde han således ikke alene en bekræftelse med fra NKPs nye formand Emil Løvlien på, at han selv havde partiets fulde tillid, men også et personligt brev fra Løvlien til KSČ om, at de tre andre studerende var Furubotn-folk. “Det er selvsagt vanskelig for NKPs sentralstyre å bedømme hva de tre medlemmenes egentlige hensikt er med framstillingen. Deres besynderlige forbehold viser imidlertid at de gjør seg håp om å kunne spre informasjon om stillingen i Norge innen tsjekkiske kretser på en måte som er stikk i strit med en partimessig behandling av disse saker. Vi retter den oppfordring til dere om å være til det ytterste vaksom mot de tre norske studenter og vi vil senere meddele dere hvilke partimessige forføyninger som vil bli tatt overfor disse.”¹¹

Mens de tre studerende blev sendt hjem til Norge, og sandsynligvis ekskluderet fra NKP, fik Rolf Bækkelund job i den skandinaviske afdeling af radioen og overtog også efterhånden Eigils rolle som korrespondent for det norske dagblad *Friheten*.

Bureaukrati og broderpartier

Rolf Bækkelunds erfaringer i Tjekkoslaviet, som vi kan følge i detaljer gennem hans korrespondance med KSČs internationale afdeling og partiledelsen hjemme i NKP, giver en unik indsigt i de omstændigheder som de udenlandske kommunister arbejdede under, og hvordan deres syn på folkedemokratiet ændredes i begyndelsen af 1950'erne. Som nyakkrediteret korrespondent ansøgte han straks KSČ om at få stillet et fotoapparat til rådighed og gik derefter i gang med sine reportager.

Han fik hurtigt lært sig tjekkisk og senere samme år forhørte han sig hos Bedřich Geminder, chefen for den internationale afdeling, om mulighederne for at indgå ægteskab med en tjekkoslovakisk statsborger. "Jeg arbejder i den Tjekkoslovakiske radio, Skandinavisk afd., hvor jeg udarbejder kommentarer, som er rettet direkte mod den højre-socialdemokratiske regering i Norge. I løbet af den tid, hvor jeg har bragt disse kommentarer mod A-pagt politikken, har den norske regering indgivet et forslag til en særlig lov, hvor folk, som taler imod nutidens politik i Norge, fra fjendtlige lande, dvs. fra folkedemokratiene, kan straffes fra 3 år og op til dødsstraf. Vedtages dette forslag, kan jeg altså ikke vende tilbage til Norge indenfor en overskuelig fremtid."

Det virker ikke som om Bækkelund på daværende tidspunkt heller havde det mindste ønske om at vende tilbage til Norge, så han smurte vel nok snarere tykt på for at få forlænget sin opholdstilladelse i Tjekkoslovakiet. Få måneder senere blev han ramt af sygdom eller stress. Bækkelund havde fået konstateret tuberkulose, og også hans nerver og hjerte var svækkede. NKP anmodes om at sende en afløser til arbejdet i radioen, så Bækkelund kunne gennemgå en kur og derefter koncentrere sig om sine studier og reportagerne til *Friheten*.

Allerede i 1951 var det blevet et problem at hverve skandinaver til arbejdet i radioen. Det svenske ægtepar Hansson blev i Prag mindre end et år. Han arbejdede halvtid på radioen og som korrespondent for *Ny Dag*, mens hun arbejdede fuldtid på radioen. I løbet af hele året søgte de gentagne gange om lønforhøjelse – men uden held. Endda dukkede de op på KSČ's skandinaviske afdeling, når der ikke var penge nok til at købe nyt sengetøj. I foråret 1952 orkede Gunnar Hansson ikke mere, og kæmpede en sidste indædt kamp for at få SKP til i det mindste at betale returbilletten til Stockholm. Hanssons skuffelse med arbejdsbetingelserne gentog sig et par år senere, da ægteparret Brädefors fandt sig selv i nøjagtig samme situation, og heller ikke følte de blev hørt i det folkedemokratiske partibureaukrati.

Propagandaportræt af Josef Stalin og Klement Gottwald i socialistisk realisme fra 1951.

Man svarede dem, at deres lønniveau ikke var ualmindeligt, at de befandt sig i III. lønkategori for redaktører. Imellem den Tjekkoslovakiske radio og KSČ blev man enige om, at fru Brädefors, som for øvrigt også forsømte sine studier i marxismen-leninismen, "havde store tilbøjeligheder til et bohème-liv, og at denne livsstil var hovedårsagen til deres finansielle bekymringer, hvilke de alligevel skyldte på det tjekkoslovakiske lønsystem."¹²

Alligevel løb der helt til Sverige rygter om, at korrespondenterne sultede i Prag, og det blev stadig vanskeligere at skaffe nye frivillige ungkommunister til arbejdet. Gennem alt det sad Rolf Bækkelund som den eneste tilsyneladende trofaste skandinaver på radioen. Men også han havde sine tvivl og det ikke kun økonomiske men også ideologiske. Han studerede flittigt marxismen-leninismen og som musiker interesserede især kulturdiskussionen i partiet ham, og ikke mindst hans egen rolle deri. I 1952 forfattede han et længere brev di-

rekte til informationsminister Václav Kopecký (1897-1961), den tjekkoslovakiske stalinismes chefideolog. "I kulturdebatten i de skandinaviske lande opstod begrebet socialistisk realisme i sammenhæng med Lenins og Stalins lære (...). Begrebet socialistisk realisme kom i forgrunden, da det blev fremført i kulturskabende arbejde i Sovjetunionen og i de folkedemokratiske lande, efter intensivering af amerikaniseringen af landene i Vesteuropa, og efter at de progressive kunstnere indså, at nutidens imperialistiske bourgeoisi dermed ikke vil skabe en historisk ny kunst og kultur. Endvidere viste det sig, at alene arbejderklassen og socialismen, i forhold til den gamle kultur, kan skabe en ny, socialistisk kultur. Et spørgsmål forbliver dog ubesvaret: Kan værker, som falder under begrebet socialistisk realisme, som skaber socialistiske værdier, kan sådanne værker skabes i kapitalistiske stater, f.eks. i Norge?"¹³

Bækkelunds spørgsmål var ikke alene af teoretisk karakter, men vedrørte helt klart også hans egne ideologiske overvejelser om mulighederne for en eventuel fremtid i Norge. En fremtid som efterhånden virkede mere og mere tiltalende. Det er vanskeligt at sige præcis, hvad der til sidst også fik Rolf Bækkelund til at ønske sig hjem til Norge. Dårligt helbred, svækkede nerver, intrigante arbejdsbetingelser var alle træk som i begyndelsen af 1950erne stod centralt i stalinisternes bureaukratiske beklagelser til deres partiledelser. Men tvivlen kunne holdes længe hen med den stalinistiske tese, der sagde, at kampen mellem fredens lejr og imperialismens lejr blot ville tage til i styrke jo tættere man kom på fredens – og kommunismens – endelige sejr. Det kommunistiske Prag gav i hvert fald en dyb erfaring med, hvad de mente med den skærpede kamp og dens kardinaldyder "vagtksomhed og årvågenhed" – også venner og broderpartier imellem.

I august 1954 skrev Rolf Bækkelund hjem til sin ven Just Lippe i NKPs CK. Brevet faldt – formentlig uden hans medvidende – i hænderne på KSČs internationale afdeling, som lod det oversætte til tjekkkisk. "For tiden er jeg 8 eller flere timer på radioen hver dag og derfor har jeg ikke tid til noget andet. Sådant

det været de sidste år (...). Kommer der to andre kammerater til Prag for at arbejde på radioen, så bliver jeg der, hvor jeg er. /Jeg håber ikke det bliver sådan/. Hvis der ikke kommer nogen, så vil jeg gerne væk fra radioen! (...) Når dit brev, som jeg håber, du vil skrive for mig, kommer hertil og kommer i de rigtige hænder, og vil gøre det muligt for mig igen at beskæftige mig med mine studier, vil jeg blive meget glad. Så bliver jeg også i stand til engang at lave noget hos os derhjemme – håber jeg (...). Jeg begynder at blive tør bag ørene, som man siger, og jeg må begynde at tænke på dagen i morgen, og ikke kun på i dag, som det har været hidtil. Og at sidde i Prag på radioen hele livet, det ville slå mig ihjel. En ændring ville hjælpe, men – . Jeg ved ikke om I har fået en anmodning herfra, men også hvis I ikke har fået nogen – ville I være så venlige at skrive om mine ønsker til partikontoret her? Jeg håber det kan lade sig gøre!!!"¹⁴

Der gik flere år endnu inden Rolf Bækkelund kunne forlade radioen og Tjekkoslovakiet. Pointen med at følge de skandinaviske kommunisters erfaringer og frustrationer bør ikke være at pege fingre hverken ad dem eller den stalinistiske ideologi, men derimod forsøge at begribe hvilken dyb personlig erfaring kommunisterne fik fra mødet med det stalinistiske bureaukratiske virkelighed med alle dets intrigante udrensninger og intime overvågning. Det paradoksale var, at denne situation syntes låst fast både af ideologiens egen selvbekræftende profeti og af det storpolitiske spil, som den var fanget i.

Slånskýprocessen og storpolitikken

Mens de skandinaviske ungkommunister havde deres mindre kvaler med bureaukratiet, små roller i udrensningerne og personlige tvivl om ideologiens rækkevidde, foregik en af de største stalinistiske processer i efterkrigstiden ligeledes i Prag. Inden slutningen af 1951 var 14 af de ledende tjekkoslovakiske kommunister blevet arresteret og anklaget for "højforræderi og anti-statslige amerikansk ini-

tierede aktiviteter”. Processen mod “den jødiske sammensværgelse” i vinteren 1952 og den efterfølgende henrettelse af de elleve topkommunister – heriblandt partiets generalsekretær Rudolf Slánský – og livstid for resten, er velbeskrevet andre steder. Selvom der endnu ikke er klarhed over, hvad der var den nøjagtige baggrund for beslutningen om skueprocessen.¹⁵ I denne sammenhæng skal det med et enkelt eksempel fremhæves, hvordan processen i Prag fik voldsomme efterdønninger i hele den kommunistiske bevægelse især i forholdet mellem KSČ og broderpartierne.

På opfordring af Ina Haxen skrev den danske komité for Fredens Tilhængere med Mogens Fog i spidsen – og som den uformelle leder af de danske kommunistiske intellektuelle – en benådningshenstilling direkte til Tjekkoslovakiets præsident Klement Gottwald. Niels Barfoed har i sin biografi over Peter P. Rohde i detaljer beskrevet det efterfølgende forløb omkring eksklusionen af ham og hans kone fra DKP.¹⁶ Imidlertid har det ikke hidtil været kendt, hvordan sagen stålsatte stalinisterne i Prag yderligere. Den tjekkoslovakiske gesandt i København opregnede i sin rapport til KSČ resultaterne af Slánskýprocessen i Danmark som følger. For det første var den blevet succesfuldt anvendt til støtte for Danmarks proamerikanske politik. For det andet havde “reaktionens heksejagt på Tjekkoslovakiet”, som nævnt, haft indflydelse selv på nogle medlemmer af Fredens Tilhængere. Gesandtskabet gjorde især opmærksom på lægen Stig Thomsen, som nogle uger senere skulle rejse til Prag, og “med hvem der derfor ikke måtte føres nogen fortrolige samtaler.” For det tredje var professor Peter P. Rohdes “åbne brev fra Ligaen for Tolerance”, der citerede medlemmer af den israelske regering for at fordømme Pragprocessen som antisemitisk, blevet miskrediteret. Peter P. Rohde havde samme sommer været leder af den årlige skandinaviske kulturdelegation til Tjekkoslovakiet, og man havde derfor i informationsministeriet og på gesandtskabet håbet at gøre brug af hans organisationsevner i det nyoprettede Dansk-Tjekkoslovakisk Selskab. Nu blev den-

ne propagandaforenings aktiviteter i stedet udsat på ubestemt tid. For det fjerde havde DKP overfor gesandten forklaret, at alle disse uheldige følgevirkninger af Slánskýprocessen skyldtes, at der ikke var blevet inviteret en korrespondent fra *Land og Folk* til Prag, “som præcist og korrekt kunne have informeret danskerne om processen og således konfronteret den fjendtlige hade-kampagne.” Gesandten bemærkede, at selv den avis, som han betragtede som Skandinavien bedste dagblad, i begyndelsen havde håndteret sagen noget usikkert. De artikler, som *Land og Folk* bragte under processen, var “politisk umodne”. De var skrevet af en norsk student i Prag – nemlig Rolf Bækkelund. Fra den dag var også han under mistanke.

Konklusionen i det tjekkoslovakiske partiapparat var, at “den gennemsnitlige danske borgers politiske modenhed er ualmindeligt svag og det med henblik på, at der i Danmark indtil videre ikke er tegn på en skærpet klassekamp, og at der med undtagelse af besættelsen ikke hidtil er forekommet – på nær nogle få undtagelser – forfølgelser af progressive kræfter og derfor er der mange, som ikke forstår processens sande essens.”¹⁷

Fra folkedemokratiernes perspektiv var der fra nu af kun én vej ud af den kolde krig. Og den vej førte over flere forfølgelser og flere udrensninger. En vej som de intellektuelle – og med dem en stor del af de unge – kommunister ikke ønskede at gå. I de såkaldt kapitalistiske lande kunne man vælge at gå en anden vej – kun med fare for at blive udstødt af venner og parti som renegat –, mens man i folkedemokratiene slet ikke kunne bevæge sig nogen veje.

Recreation og desillusionering

Alligevel skete det af og til at partiapparatet og folkedemokratiet blev konfronteret med sin egen rigide absurditet. Til sidst skal vi følge en ung, norsk kommunist brambfri udfordring af proletarietets diktatur.

Line Pedersen kom til Prag i slutningen af februar 1953 med en norsk delegation, som

skulle til møde i Demokratisk Ungdoms Verdensforbund. Hun påstod, at hun havde fået en særlig invitation af KSČs CK, og at hun selv bare skulle betale for "reisen nedover." Sagen blev undersøgt, og det viste sig at hun, i kraft af sit venskab med Just Lippe fra NKPs CK, var blevet inviteret på rekreationsophold på et tjekkoslovakisk kursted – dog på egen regning. En af partifunktionærerne, som fik til opgave at holde øje med Line Pedersen, blev klar over, at selvom den unge norske besøgende kom fra en "rig borgerlig familie" havde hun alligevel ikke nogen penge med sig. I samråd med det politiske sekretariat blev det besluttet at give hende 2.000 Kčs til at dække de mest fornødne udgifter og derefter sende regningen for kuropholdet til Norge efter hendes hjemrejse.

Et par dage senere tjekkede KSČs funktionær at alt gik som det skulle i kurbyen Františkovy Lázně. Line Pedersen indrømmede, at kuropholdet blot havde været et påskud for at komme til Tjekkoslaviet, "som kommunist ville hun først og fremmest lære livet i Tjekkoslaviet at kende, så hun kunne fortælle om det hjemme i Norge". Desuden ville hun besøge sine bekendte, en engelsk læge, en norsk lærer, og flere venner, som hun kendte fra Verdensungdomsforbundet, og allerhelst ville hun mødes med Rolf Bækkelund, som hun kendte fra radioen, og tale i en af kortbølgeudsendelserne til Norge. Den tålmodige norsk-kyndige partifunktionær forsøgte at forklare gæsten, at hun ikke måtte afbryde helseprogrammet på sanatoriet. Og sørgede samtidig for at eventuelle beskeder til Line blev tilbageholdt af hotellet.

Line skjulte ikke sin skuffelse og bad straks om lov til at rejse videre til Budapest. Partifunktionæren forklarede, at det ikke var muligt, at det drejede sig om to absolut suveræne stater, at det ikke var muligt frit at krydse grænsen fra det ene land til det andet, og endvidere at partiet ikke kunne tage sig af det. Line havde ellers troet, at der "i det mindste mellem folkedemokratierne herskede andre principper end mellem de vestlige lande."

Hun følte sig spærret inde på sanatoriet og

klagede videre, "at når hun overhovedet var kommet hertil, var det fordi hun troede, at man kunne ånde anderledes frit her end i Norge." Igen forsøgte partifunktionæren at forklare. "Jeg sagde til hende, at hos os er der ikke noget falsk demokrati, men en stat, en proletariats diktaturstat, og som konsekvens heraf er vores pligt at opfylde lovene og beslutningerne fra denne stat, og hvis staten beslutter at give hende visum til et kurophold og ikke til en studierejse, så må vi overholde det."

I mellemtiden havde de i partisekretariatet fundet bevis på, at Line selv i sin anmodning til NKP havde lovet at dække alle udgifter til opholdet og endvidere at hendes visum var udløbet. "Et øjeblik tiede hun, men så svarede hun igen, at hvis det drejede sig om et proletariats diktatur, hvor, som de havde forklaret hende, hun kun måtte gøre det, som de ordnede, hvorfor havde de så ikke sørget for at få forlænget hendes visum?" Med Line Pedersen ville konfrontationen mellem den unge idealist og det folkedemokratiske bureaukrati ingen ende tage. Inden hun blev sendt hjem, nåede hun både at få sendt en hilsen til Norge fra kortbølgesenderen – naturligvis uden den overordnede samtykke –; samt at stikke af fra endnu en af partiets opsynsfolk – "hun var udenfor vores åsyn i alt i 30 minutter" – sammen med Rolf Bækkelund.

I KSČs arkiver fik Line Pedersen selvfølgelig en miskrediterende kadreudtalelse hæftet på sig. "Hele hendes opførsel og opdragelse var den intellektuelles opdragelse, den som ikke ved, hvad partidisciplin er, som ikke har det mindste begreb om de virkelige forhold i folkedemokratierne, og som bare følger sine egne personlige og indskrænkede mål." Det mærkværdige ved Line Pedersens møde med den stalinistiske realitet er imidlertid, at hun selv opfattede forløbet som lærerigt. Inden sin afrejse skrev hun en note fra sit hotel til de to partifunktionærer, som havde haft hende som deres hovedbekymring i over en måned. "Jeg fik trods alt et godt indtryk af Tjekkoslaviet og forstår nu fuldt ud det, som en kammerat sagde til mig, at det er langt sværere at opbygge socialismen, eftersom man ikke ved, hvem

fjenderne er, end det er at vælte kapitalisterne og vinde over dem.”

Vi kan kun gisne om, hvad partifunktionærerne, som blev konfronteret med Line Pedersens og andres uortodokse opførsel, har tænkt, men det er svært at forestille sig, at de ikke af og til har oplevet det som tragikomisk dels at underholde og dels at overvåge de besøgende sympatisører. En tragikomik som på sin vis satte stalinismen på spidsen. Da Line tog fra Prag var det netop blevet kendt, at Stalin var død, og en måned senere døde også Tjekkoslavakiets præsident Klement Gottwald, efter sigende af en lungebetændelse han havde pådraget sig under begravelsen af stålmanden i Moskva. De følgende år ændrede ikke på spændingen i den storpolitiske situation, men der blev et kort historisk åndehul til at overveje, hvad det egentlig var, der var foregået, da antifascismens sejrstrus var blevet til antiamerikanismens forfølgelser.

Destalinisering

I den skandinaviske kontekst faldt flere og flere fra partilinen og fandt andre veje i livet. De skandinaviske “tjekkoslavakker” rejste hjem, og der viste sig at være et liv efter stalinismen. I den centraleuropæiske kontekst var det noget mere kompliceret. Destaliniseringens impetus var hos de intellektuelle kommunister her ligeledes præget af ideologiske og professionelle forsøg på at komme overens med stalinismen som deres livs store desillusionering. Men der var ikke umiddelbart nogen vej ud af den kolde krigs fastlåste blokpolitik. Derfor udviklede en del af de såkaldte marxistiske revisionister på den ene side et mere radikalt revolutionært perspektiv end deres kollegaer i partitoppen og begyndte på den anden side også at interesse sig for den “humanistiske socialisme hos den unge Marx.”¹⁸

I et idéhistorisk perspektiv blev et af de stærkeste udtryk for destaliniseringen paradoksalt nok en ny interesse for marxismen – både i øst og vest. Men i et politisk perspektiv forstod man hinanden stadig dårligere. Og det blev kun værre af de tragiske “løsninger” på

kriserne i østblokken i Budapest 1956 og i Prag 1968, som lukkede yderligere for udveksling af erfaring. Stalinismen blev i den forstand både som ideologisk dannelse og desillusionerende erfaring låst inde i den kolde krigs forenklede verdensbillede. Og helt indtil i dag savner vi en dybere forståelse af den praktiske erfaring med stalinismen og dens følgevirkninger.

Afslutning

Der er velkendt at mange unge blev grebet af kommunismen efter Anden Verdenskrig, men det er sjældent undersøgt, hvilken konkret erfaring disse mennesker fik med stalinismen og sovjetiseringen af de folkedemokratiske lande. Det kunne imidlertid være lærerigt at undersøge nærmere ikke alene for bedre at forstå de komplekse politiske og ideologiske processer, der dannede opgøret med stalinismen i Østeuropa i de efterfølgende fire årtier, og som endnu i dag er temmelig ukendte på den anden halvdel af kontinentet; men også mere generelt for at få et bedre begreb om, hvordan ideologier (og anti-ideologier) i krigssituationer tilsyneladende nødvendigt og bureaukratisk glider umærkeligt over i udrensninger og forfølgelser.

Noter

1. Samtale med Dea Trier Mørch, forår 2005. Dea Trier Mørch er tante til den afdøde kunstner og forfatter af samme navn.
2. Om den politiske diskurs i Tjekkoslavakiet 1945-48, se Bradley F. Abrams, *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*, Rowman & Littlefield 2004.
3. Samtale med Svend Stage, forår 2005.
4. Eigil Steffensen, *En enkelt til Rungsted*, Vindrose 1993, s. 140ff.
5. Udtrykket er blevet refereret af den tjekkisk-franske historiker Karel Bartošek, *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha – Paříž (1948-1968)*, Paseka 2000, s. 103ff.
6. Viola er i Danmark kendt som forfatteren, oversætteren og foredragsholderen Iboja Wandall-Holm, se i øvrigt hendes meget velskrevne erindringer, *Farvel til*

århundredet. *En fortælling om Europa*, Gyldendal 2000.

7. Ved valget i maj 1946 fik kommunisterne knap 40 % af stemmerne i den tjekkiske del af landet, og man begyndte at tale om en "tjekkoslavisk vej til socialismen". Et udtryk der dog efter begivenhederne i 1948 og sovjetiseringen i 1949 faldt under betegnelsen "reaktionær".

8. Se mere om den tjekkoslaviske propaganda rettet mod Skandinavien i Lasse Kristensen, *Propaganda og kold krig*, www.historie-nu.dk, 21. april 2006.

9. Se Françoise Noirant, *Počátek nedorozumění. Francouzští komunističtí intelektuálové a mlčení okolo sovětizace Československo 1949-1950*, *Soudobé dějiny, IX/3-4*, Praha 2002, artiklen findes også på fransk: 1949-1950: La naissance d'un malentendu. *Les intellectuelles communistes français et les non-dits de la soviétisation tchécoslovaque*, *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 59, Paris 2000.

10. Samtale med Eigil Steffensen, forår 2005.

11. Nationalarkivet i Prag (Národní archiv v Praze, NA), Mezinárodní oddělení (MO), ÚV KSČ, Norsko, fond 100/3, svazek 118, arch.jednotka 429-431. Alle oversættelser er lavet af forfatteren.

12. NA, MO, ÚV KSČ, Švédsko, fond 100/3, svazek 199, arch.jednotka 690-693.

13. NA, MO, ÚV KSČ, Norsko, fond 100/3, sv. 118, a.j. 429-431.

14. Se ovenstående. Jeg citerer her uddrag af brevet i min egen oversættelse til dansk, da den norske original ikke foreligger i arkiverne.

15. For en interessant fremstilling, der inddrager efterretningstjenesternes medspillet i sagen, se Igor Lukes, *The Rudolf Slansky Affair: New Evidence*, *Slavic Review*, vol. 58, No. 1, Spring 1999, s. 160-187.

16. Niels Barfoed, *I unåde. Peter P. Rohde og opgøret med kommunismen*, Gyldendal 2001.

17. NA, Ministerstvo informací – dodatky, karton 188, Dánsko

18. Michal Kopeček: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*, upubliceret manuskript til ph.d.-afhandling, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2005.

After the Second World War Prague became a showcase for Communism. A whole generation of enthusiastic young communists met in a common hope for peace. However, the promising ideology was soon weaved into a new war's propagandagame. A game that was hard to leave.

The article follows in the footsteps of some Scandinavian communists to and from Prague – to and from Communism – in an attempt to grasp the ideological shaping of Stalinism and the strong disillusionment that shaped this whole generation. For them Stalinism was primarily made up of the victory over Nazism, a common hatred towards everything German and an invincible belief in youth and its bright future. Secondly, their involvement with the Czechoslovak stateapparatus and propagandainstitutions turned out to be a gradual transition into Stalinist persecutions and purges as the Cold War froze in bureaucracy. The young communists took their part in the alertness and vigilance and for many these intimate intrigues marked them for life. However, while Scandinavian sympathizers could still return to their homelands and find other professional and ideological occupation after Stalinism, their like-minded Czechoslovak friends faced a much longer and harsher process of coming to terms with Stalinism. A process that hasn't yet come to an end.

The main argument of the article is that we still know very little of the political and ideological experiences of Stalinism within this generation and that the complex ways of coming to terms with Stalinism can learn us more not only about the later development in the Cold War but also about the ways in which strong ideologies (and anti-ideologies) in a war situation in an apparently necessary and bureaucartic way can gradually slip into political purges and persecutions.

Abstract

Lasse Kristensen: A Case of Checkoslovakia – The Forming of Young Communists at the Beginning of the Cold War Period, *Arbejderhistorie* 2-3/2006, pp. 39-51.

Lasse Kristensen er cand. mag. i europæisk etnologi og idéhistorie og bosiddende i Tjekkiet, hvor han bl.a. laver kulturturisme, www.kulturtur.eu, han kan kontaktes på lasse@post.cz.